

Голові разової спеціалізованої вченої
ради із захисту дисертації PhD 13358
на здобуття ступеня доктора філософії,
доктору політичних наук,
професору кафедри політології та
державного управління Чернівецького
національного університету імені Юрія
Федьковича
РОТАР Наталії Юріївні

РЕЦЕНЗІЯ

доктора політичних наук, доцента кафедри політології та державного
управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Юрійчук Євгенії Петрівни на дисертаційну роботу
Бондаренка Лева-Олександра Костянтиновича на тему: **«Політичні загрози
та ідеологічні виклики в сучасному розвитку Європейського Союзу»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань
05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія»

Дисертаційне дослідження Бондаренка Лева-Олександра Костянтиновича присвячене вирішенню наукової проблеми, що має значну актуальність для Європейського Союзу та України, зокрема. Економічні, політичні, міграційні, екологічні, процеси в світі, пандемія, війни та збройні конфлікти, кризові явища в ЄС загострили необхідність з'ясування ролі політичних загроз та ідеологічних викликів в сучасному розвитку Європейського Союзу, впливу радикальних і популістських партій на політичну стабільність та напрацювання механізмів оцінки політичної безпеки в ЄС, особливо для демократичних інститутів, пов'язаних із кризою довіри до національних урядів, інституцій ЄС та демократичних процедур. Європейський Союз упродовж останнього десятиліття перебуває у стані системної багаторівневої трансформації, яка охоплює не лише інституційні зміни, але й фундаментальні зрушення у сфері політичної ідеології, суспільних настроїв та механізмів політичної легітимації. Постало нагальне завдання по-новому оцінити зв'язок між безпекою, ідеологією та демократичною стабільністю в Європейському Союзі, на вирішенні якого й зосередився здобувач у представленому до захисту дисертаційному дослідженні. У контексті сучасних трансформацій європейського політичного простору, зумовлених сукупністю кризових явищ,

дана тема набуває особливої ваги, оскільки виходить за межі суто теоретичного аналізу і безпосередньо стосується практики функціонування наднаціональних інституцій, стабільності демократичних режимів та перспектив подальшого розвитку інтеграційного проєкту ЄС.

Значущість обраної тематики також підтверджується її зв'язком із комплексними програмами науково-дослідних робіт кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: 1) «Політичні процеси та публічне управління в умовах сучасних викликів і загроз» (№ держреєстрації 0119U103774) (2019-2024 рр.); 2) «Забезпечення стійкості політичної системи управлінської діяльності в умовах російсько-української війни та глобальної нестабільності» (№ держреєстрації 0124U004630) (з 2024 р.).

Загальна характеристика дисертаційної роботи.

Дисертаційне дослідження складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура дисертаційної роботи є логічною і відповідає вимогам до наукових досліджень такого рівня. У першому розділі автор закладає теоретико-методологічні основи дослідження, у другому – здійснює детальний аналіз політичних процесів і факторів, що впливають на зміну ідеологічного клімату в ЄС, а у третьому – розглядає новітні політико-ідеологічні явища та загрози. Така структура дозволяє послідовно розкрити тему дослідження і забезпечує логічний перехід від теоретичного аналізу до практичних висновків.

Ступінь наукової розробленості проблеми у дисертації є достатньо високим. Автор продемонстрував здатність до системного опрацювання значного масиву наукової літератури, що охоплює як класичні теоретичні підходи у політичній науці, так і сучасні дослідження, присвячені аналізу кризових процесів у Європейському Союзі. Важливо, що дисертант не обмежується лише описом існуючих наукових підходів, а здійснює їх критичний аналіз та інтегрує у власну дослідницьку модель. Це свідчить про

високий рівень теоретичної підготовки автора та його здатність до самостійного наукового мислення.

Дисертант ґрунтовно підійшов до визначення теоретико-методологічних основ дослідження, враховуючи комплексний характер досліджуваної проблеми, детально охарактеризував використані ним концептуальні та теоретичні напрацювання представників політичної, економічної, соціологічної наук та правознавства, системно та послідовно висвітлив стан наукової розробки проблеми та ретельно обґрунтував використання тих чи інших методологічних підходів та загальнонаукових і спеціальних методів.

Теоретико-методологічна база дослідження є однією з сильних сторін роботи. Автор комплексно застосовує системний, неоінституціональний, конструктивістський та ціннісний підходи, що дозволяє розглядати політичні процеси в ЄС як багатовимірне явище, у якому взаємодіють інституційні механізми, ідеологічні наративи та соціокультурні фактори. Особливої уваги заслуговує використання конструктивістського підходу, який дозволив автору дослідити процеси формування та трансформації європейської ідентичності, а також виявити механізми її ерозії під впливом націоналізму, популізму та зовнішніх інформаційних впливів.

Методичний інструментарій роботи є різноманітним і адекватним поставленим завданням. Використання методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, історико-політичного та порівняльного аналізу забезпечує всебічне охоплення досліджуваної проблеми. Особливо позитивно слід оцінити застосування контент-аналізу політичних програм, маніфестів та публічних заяв політичних акторів, що дозволило автору виявити ідеологічні тенденції та трансформації у політичному дискурсі сучасної Європи. Використання емпіричних даних Eurobarometer, Frontex та UNHCR підсилює аргументацію і свідчить про прагнення автора поєднати теоретичний аналіз із реальними соціально-політичними показниками.

Разом із тим, емпірична частина дослідження могла би бути додатково посилена більш системним використанням кількісних методів аналізу. Попри наявність статистичних даних і посилань на авторитетні джерела, у роботі іноді

бракує їх глибшої інтерпретації та узагальнення у вигляді чітких аналітичних моделей, структурно-логічних схем або порівняльних таблиць. Це особливо актуально для розділів, присвячених електоральній динаміці та рівню довіри до інституцій, де кількісний вимір міг би значно підсилити аргументацію автора.

Попри загалом високий рівень теоретико-методологічного опрацювання, окремі аспекти теоретичної частини потребують додаткової концептуальної конкретизації. Зокрема, при широкому використанні різних теоретичних підходів (реалістичного, ліберального, конструктивістського, критичного) місцями відчувається певна еклектичність їх поєднання без достатньо чіткого визначення домінуючої аналітичної рамки. Це дещо ускладнює сприйняття авторської позиції як цілісної теоретичної моделі і вимагає більшої систематизації використаних концептів, особливо у частині пояснення причинно-наслідкових зв'язків між політичними загрозами та ідеологічними трансформаціями.

Автор переконливо доводить, що такі події, як економічні кризи 2010-х років, міграційна криза 2015–2016 років, пандемія COVID-19, вихід Великої Британії з ЄС та повномасштабна війна російської федерації проти України у 2022 році, не лише вплинули на політичну динаміку в Європі, але й суттєво трансформували саму природу політичних процесів, поставивши під сумнів ефективність наднаціонального управління та єдність ціннісного простору ЄС.

Окремо слід відзначити, що автор підходить до аналізу Європейського Союзу не як до однорідного політичного утворення, а як до складної спільноти держав із різними історичними, культурними, соціально-економічними та ідеологічними характеристиками. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти внутрішні суперечності ЄС, а також пояснити причини зростання політичної поляризації та фрагментації, що є одним із ключових результатів дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ознайомлення з дисертацією дає всі підстави стверджувати, що вона є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, яка характеризується високим ступенем обґрунтованості, логічною послідовністю та внутрішньою цілісністю. Наукові положення,

висновки та рекомендації, сформульовані автором, належним чином аргументовані та спираються на глибокий аналіз емпіричних даних.

Найвагоміші наукові результати, що містяться в дисертації.

Дисертаційна робота Л-О. Бондаренка містить низку положень, які характеризуються науковою новизною, що полягає зокрема у міждисциплінарному аналізі новітніх політичних загроз та ідеологічних трансформацій у Європейському Союзі, розглянутих, по-перше, крізь призму класичних кризових процесів, по-друге, як результат зміни ідеологічної структури суспільства та політичного поля. Наукова новизна дисертаційної роботи є достатньо вагомою та багатовимірною. Найбільш значущим здобутком є спроба концептуалізації новітніх ідеологічних явищ у Європейському Союзі через введення поняття *«поміркований нацизм»*. Незважаючи на певні дискусійні аспекти цього терміну, його використання дозволяє автору зафіксувати новий тип політичної риторики та практик, які поєднують елементи націоналістичної мобілізації, антиміграційної політики та критики наднаціональної інтеграції з формальним дотриманням демократичних процедур. Таким чином, автор пропонує новий аналітичний інструмент для дослідження сучасних праворадикальних тенденцій у Європі. Однак, незважаючи на його евристичний потенціал і спробу концептуалізувати нові явища у політичному спектрі ЄС, дане поняття є дискусійним як з наукової, так і з термінологічної точки зору. Використання терміну, що історично має чітко визначене значення, може викликати неоднозначні інтерпретації в академічному середовищі. У цьому контексті доцільним виглядало б більш чітке порівняння цієї категорії з існуючими поняттями (правий популізм, радикальний консерватизм, ілліберальна демократія) та глибше обґрунтування її відмінностей і необхідності введення у науковий обіг.

Важливим елементом наукової новизни є також розробка моделі трансляції електоральної фрагментації у інституційну нестабільність Європейського Союзу. Дана модель дозволяє пояснити, яким чином зростання підтримки популістських і євроскептичних партій на національному рівні впливає на функціонування наднаціональних інституцій, зокрема Європейського

парламенту та Ради ЄС. Такий підхід є методологічно продуктивним і може бути використаний у подальших дослідженнях політичної динаміки ЄС.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність дисертаційного дослідження є беззаперечною, оскільки представлені науково-практичні рекомендації використовуватимуться аналітичними центрами на рівні ЄС «для вдосконалення інституційної відповіді ЄС на політичні загрози, розробки стратегій протидії дезінформації, радикалізму та популізму, а також для формування політики внутрішньої єдності» (с. 24), а на національному рівні – для розробки євроінтеграційної політики, а також у навчальному процесі закладів вищої освіти.

Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях та апробація. Основні положення, наукові результати та висновки дисертаційного дослідження повною мірою висвітлені в опублікованих працях здобувача та пройшли належну апробацію в науковому середовищі. За темою дисертації опубліковано дев'ять наукових праць: 6 статей у наукових фахових виданнях України та троє тез доповідей у матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій і семінарів. Кількість та якість публікацій повністю відповідають вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії та свідчать про достатню апробацію й обговорення результатів дослідження науковою спільнотою.

Дотримання академічної доброчесності. Аналіз тексту дисертації та наукових публікацій Л-О. Бондаренка свідчить про відсутність порушень академічної доброчесності, елементів фальсифікації чи фабрикації тексту.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, її наукову новизну та практичну значущість, вкажемо на декілька аспектів, які мають дискусійний характер і можуть стати предметом для наукової полеміки та напрямами для подальших досліджень автора.

1. Складне за масштабом і суттю, комплексного характеру дисертаційне дослідження Л-О. Бондаренка базоване на значній кількості політичних теорій і концепцій, насамперед, на теоріях міжнародних відносин. Однак, на наш

погляд, воно суттєво б виграло, якби здобувач, окреслюючи теоретико-методологічну основу вивчення політичних загроз та ідеологічних викликів, вказав комплекс теорій політико-ідеологічної класифікації партій у Європі, що охоплюють їх походження, ідеологічні цінності, організаційну структуру та електоральну поведінку (Теорія партійної сім'ї, теорія розколу Ліпсета-Роккана, теорія всеохоплюючих партій О. Кірххаймера), теорія картельних партій Каца Р. та Меїра П.)), концепція антисистемних/популістських партій та ін. Ці теорії допомагають класифікувати партії як на національному рівні, так і в межах Європейського Парламенту та вигідно продемонструвати трансформацію партійних систем ЄС особливо для підрозділу 3.2.1. та в контексті загальноєвропейських партій нового типу як учасників виборчих процесів у ЄС. Праці окремих авторів дисертантом використано в тексті роботи, проте не акцентовано на їх методологічному значенні. Так само, як не акцентовано на можливостях використаних у роботі експертних опитувань щодо ідеологічних позицій партій і дослідженні програмних документів партій у якості основних методів та інструментів класифікації (CHES, MARPOR). Здобувачем використана велика емпірична база європейськими мовами. Для кращого сприйняття тексту, на нашу думку, було би доречно уніфікувати представлення назв політичних партій в переліку скорочень (іноземною мовою та українською) та по тексту – українською.

2. У дисертаційному дослідженні доцільно було би ширше представити кількісні показники, що підтверджують окремі висновки автора, а також активніше використовувати найновіші дослідження 2023-2025 років для посилення актуальності аналізу.

3. У підрозділі 3.2.1. Виборчі процеси та політична поляризація здобувач зосередився на ролі міграційних процесів у розколі електорату за культурними, ціннісними та ідентифікаційними лініями та використанні міграційної риторики у виборчих кампаніях. На нашу думку, в подальших дослідженнях варто було би пов'язати процеси, висвітлені в попередніх підрозділах третього розділу (поява «поміркованого нацизму», етнокультурна мобілізація, ревізіонізм історичної пам'яті) з виборами, спираючись на аналіз програмних документів

партій та доповнивши матеріали додатку Є (Типологія праворадикальних партій ЄС) демонстрацією виборів як плебісциту «ідентичностей».

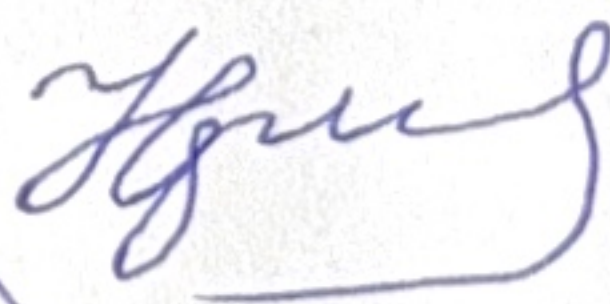
Однак, висловлені вище зауваження мають винятково дискусійний характер, не зменшують наукової та практичної цінності дисертації для політичної науки.

Загальні висновки. Представлене дисертаційне дослідження здобувача Бондаренка Лева-Олександра Костянтиновича на тему: «Політичні загрози та ідеологічні виклики в сучасному розвитку Європейського Союзу» є цілісним, глибоким і концептуально продуманим науковим дослідженням, завершеною, самостійною науковою працею, яка містить нові, науково обґрунтовані результати, відповідає галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 052 «Політологія», Вимогам до оформлення дисертації від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31 травня 2019 року), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а Бондаренко Лев-Олександр Костянтинович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія».

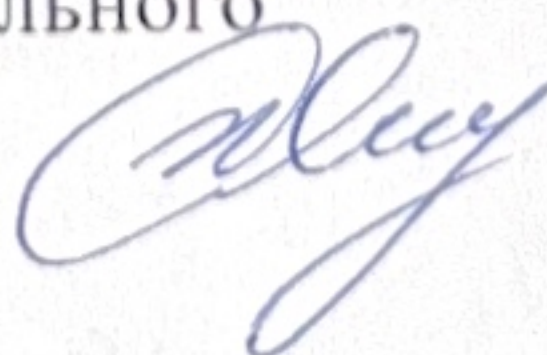
Рецензент

доктор політичних наук,
доцент кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені
Юрія Федьковича

Євгенія ЮРІЙЧУК

Підпис Є. Юрійчук засвідчую
учений секретар Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Наталія ЯКУБОВСЬКА